

УДК 347.9

ПРАВОВА ПРИРОДА СПРАВ, ЩО ВИНИКАЮТЬ ІЗ КРЕДИТНИХ ПРАВОВІДНОСИН, ТА ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЇХ РОЗГЛЯДУ

В. О. Полівач,
аспірантка Київського
національного університету
імені Тараса Шевченка,
старший консультант
апарату Вищого
спеціалізованого суду України
з розгляду цивільних і
кримінальних справ

Проаналізовано сутнісні аспекти правової природи справ, що виникають із кредитних правовідносин, через розкриття основних концептуальних підходів до розуміння категорії «кредитні правовідносини» та процесуальні проблеми, які виникають під час розгляду судами справ цієї категорії.

Ключові слова: кредит, кредитні правовідносини, правова природа, суд

Людина упродовж усього життя вступає у зобов'язальні відносини і реалізує їх, у тому числі й кредитні. Кредит відіграє важливу роль у житті майже кожного громадянина і торкається великої кількості населення. Соціально-економічні перетворення в Україні та пов'язаний з ними розвиток ринкових відносин зумовили необхідність забезпечення правового захисту прав та законних інтересів учасників правовідносин у сфері фінансово-кредитної діяльності.

Тільки конституційного закріплення прав і свобод людини недостатньо для їх реалізації та захисту. Законодавчо закріплюючи права і свободи за громадянами і організаціями, держава встановлює механізми їх забезпечення, відповідні юридичні гарантії їх належного здійснення. В системі юридичних гарантій прав та законних інтересів громадян і організацій важлива роль належить цивільно-правовому захисту, завдяки якому відновлюються порушені права, попереджаються та припиняються дії, що порушують або можуть порушити права та законні інтереси осіб [1, 32].

Саме на суд як орган державної влади, який розглядає справи, що виникають із кредитних правовідносин, покладено обов'язок у кожному конкретному випадку оцінити конфліктну ситуацію та вирішити спір. Як свідчить аналіз статистичних даних, у 2011 р. Апеляційний суд м. Києва розглянув 1995 справ, що виникли з кредитних правовідносин, а їх частка у структурі справ позовного провадження, які виникають із договорів, становила 62,4 % (у 2010 р. – 51,5 %).

Зважаючи на кількість цивільних справ, що виникли з кредитних правовідносин, а також прослідковуючи тенденцію до їх збільшення, дослідження правової природи справ цієї категорії, а також виявлення процесуальних проблем, які виникають при розгляді судами таких справ, є не лише важливими для вдосконалення цивільно-процесуального законодавства України, а й такими, що відповідають потребам практики та є нагальними завданнями розвитку теорії цивільного процесуального права.

Крім того, це дослідження є актуальним в соціальному плані, адже нині кредитні відносини набувають нового характеру, що визначається зміною соціальних відносин. Тож **актуальність** наукового дослідження визначається нагальною суспільною потребою з'ясування сутності, правової природи та характеру як справ, які виникають з кредитних правовідносин, і процесуальних проблем, що супроводжують розгляд судами таких справ, так і самих кредитних відносин у сучасних умовах.

Вивчення та дослідження зазначених питань сприятимуть попередженню виникнення спорів у сфері кредитних правовідносин, а відповідно – зменшенню їх кількості.

Слід зазначити, що кредитні відносини в різні часи були предметом дослідження багатьох науковців. Більшість учених, зокрема О. Д. Василик, А. С. Гальчинський, А. М. Герасимович, І. С. Гуцал, О. В. Дзюблук, Б. С. Івасів, В. Д. Лагутін, І. М. Лазепко, В. І. Міщенко, А. М. Мороз, Ю. А. Потійко, М. Ф. Пуховкіна, М. І. Савлук, В. Т. Сусіденко та інші, розглядає кредитні відносини виключно як економічне поняття, пов'язує їх з економічною сферою діяльності людини. Вперше акцентував увагу не тільки на економічних, а й на соціальних характеристиках кредитних правовідносин відомий український вчений О. Т. Євтух.

На дисертаційному рівні кредитні правовідносини були досліджені Г. І. Андрущенко (2009 р.) та Л. Г. Рябко.

Проте, незважаючи на велику кількість досліджень кредиту та кредитних відносин як економічних, цивільно-правових категорій, їхня сутність та правова природа залишаються недостатньо дослідженими.

Цивільно-процесуальна теорія досягла найбільших здобутків у дослідженні інституту позовного провадження у другій половині ХХ століття, зокрема у працях М. А. Вікут, М. А. Гурвича, А. А. Добровольського, П. Ф. Єлісейкіна, Н. Б. Зейдера, Г. Л. Осокіної, Є. Г. Пушкаря, Д. М. Чечота та ін.

Що стосується питання правової природи справ, що виникають із кредитних правовідносин, та процесуальних проблем, які виникають при їх розгляді, то, незважаючи на те, що вказана категорія справ займає перше місце в загальній кількості всіх спорів, які вирішують суди, в науці сучасного цивільного процесу України воно залишається недослідженим, а праць, присвячених вивченню цього питання, вкрай мало. Деякі аспекти розгляду даної категорії цивільних справ аналізували Д. Д. Луспеник, О. С. Ткачук. Водночас можна констатувати, що в українській цивільно-процесуальній науці питання розгляду таких справ висвітлювалися лише в окремих статтях публіцистичного характеру.

З огляду на важливість зазначеної проблеми, метою цієї статті є науково-теоретичне дослідження сутнісних аспектів справ, що виникають із кредитних правовідносин, шляхом визначення правової природи таких категорій, як «кредит» та «кредитні правовідносини», а також виявлення та аналіз процесуальних проблем розгляду даної категорії справ, і на цій основі визначення напрямів гармонізації законодавства у досліджуваній сфері.

Кредит як економічне явище і кредитні правовідносини не можуть існувати окремо одне від одного. Вони тісно пов'язані між собою, оскільки процедура надання (отримання) кредиту обов'язково супроводжується соціальними взаємовідносинами між кредитором і позичальником. За кредитним договором банк або інша фінансова установа (кредитодавець) зобов'язується надати грошові кошти (кредит) позичальникові у розмірі та на умовах, встановлених договором, а позичальник зобов'язується повернути кредит та сплатити проценти. Це визначення кредитного договору закріплене у ст. 1054 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України).

Кредит – складна правова категорія, а тому ще й досі тривають дискусії вчених навколо питань, пов'язаних з сутністю та функціями кредиту. «Функції кредиту викликають стільки незрозуміння і таку плутанину понять, як жодне з інших понять політичної економії» [2, 261].

Зокрема, неоднозначне трактування спричиняє саме походження терміна «кредит». Одні вчені вважають, що термін «кредит» походить від латинського слова «*creditum*», що означає позичка, борг, інші – від латинського слова «*credere*» –

довіряти. Прихильники першого трактування ототожнюють кредит з позичкою та рухом позичкового капіталу. На їхній погляд, «кредит слід трактувати як форму руху позичкового капіталу, що носить історичний характер і обумовлений певними потребами суспільства» [3, 7].

Проте таке трактування кредитних відносин пов'язане з розглядом їх тільки як таких, що виникають між кредитором і позичальником виключно на грошовій основі. Це значно звужує сутність цих відносин, оскільки їх соціальний аспект не береться до уваги.

Успішність кредитних відносин повинна будуватись не тільки на економічних, а й на соціальних зв'язках між суб'єктами. Тому прихильники другого підходу під поняттям кредиту розуміють «довіру, якою користується особа, що взяла на себе зобов'язання майбутнього платежу, зі сторони особи, що має право на цей платіж, – тобто довіра, яку позичальник надає боржнику» [4, 5].

У сучасній економічній літературі з'являються публікації, у яких вітчизняні вчені виділяють не лише економічну, а й соціальну природу кредитних відносин. Так, зокрема, О. Т. Євтух зазначає, що основний принцип кредитування «довіра-відповідальність» є соціальним за своєю природою і залежить від природних факторів (вроджені якості людини, природні умови її проживання, наявність природних благ у країні тощо), духовного і громадянського виховання. При цьому «категорії духовності та моральності є основою для формування довірчо-відповідальних відносин в усьому суспільстві, в науці тощо». О. Т. Євтух дійшов висновку, що кредит є загальнолюдською і міжнауковою категорією, що потребує застосування міждисциплінарного підходу до його дослідження. За Л. Г. Рябко, кредитні правовідносини – це врегульовані нормами права самостійного виду відносини, які виникають між учасниками майнового обороту з приводу надання грошових коштів і товарно-матеріальних цінностей на визначений термін або з відстрочкою платежу при перерозподілі матеріальних фондів на умовах терміновості, поворотності і платності у вигляді процентів по кредиту [5, 9].

Г. І. Андрущенко досліджувала кредитні відносини як соціальний інститут. На її думку, кредитні правовідносини мають зобов'язальний характер і побудовані з урахуванням довіри, часу, невизначеності, відстрочки, символічної платності, соціальної дієвості, що, у свою чергу, досягаються завдяки взаємній повазі, люб'язності, чесності, порядності, іміджу, честі та репутації суб'єктів кредитних правовідносин [6, 15].

Мотиваційними чинниками кредитної поведінки населення є його матеріальне становище, ступінь задоволення потреб у забезпеченні різними соціальними благами та послугами, його соціально-демографічні характеристики, професійна належність, місце проживання, ступінь духовного розвитку.

Слід відзначити, що розкриття не лише економічної, а й правової природи кредитних відносин, що виникли для задоволення потреб людини та

засновані на довірі й високих моральних якостях громадян, можна простежити в працях М. Х. Бунге. До засобів захисту прав учасників кредитних правовідносин він відносив: «... захист закону, порядок судочинства і стягування тощо» [7, 288].

Отже, належний порядок судочинства у справах, що виникають із кредитних правовідносин, за своєю сутністю належить до моральних основ довіри громадян як гарантія дотримання їхніх прав, оскільки в умовах світової фінансової кризи вплив кредитних правовідносин на громадян і їхній матеріальний стан є не лише позитивним. В умовах фінансової кризи позичальники втратили можливість належним чином виконувати свої зобов'язання за кредитними договорами, в той час як у багатьох банків виникали проблеми з поверненням вкладникам грошових коштів за депозитами.

Як правило, банки пред'являють до суду позови про стягнення заборгованості за кредитними договорами, про звернення стягнення на предмет застави чи іпотеки. Позичальники заявляють вимоги про визнання договорів недійсними, оспорюють дії банків з підвищення процентної ставки за користування кредитом. Поручителі звертаються до суду з позовами про визнання недійсними договорів поруки. Вкладники пред'являють вимоги до банків щодо повернення депозитних вкладів та виплат передбачених договором процентів за користування вкладом.

У зв'язку з такими обставинами в судах настільки збільшилась кількість справ цієї категорії, що вони складають основну частину всіх цивільних справ у судах загальної юрисдикції.

Відповідно до узагальнення Апеляційного суду м. Києва протягом 2010–2011 рр. у місцевих районних судах м. Києва розглядалися такі категорії спорів:

- щодо кредитних договорів, договорів банківського вкладу, договорів поруки, застави та іпотеки;
- щодо звернення стягнення на майно, передане в іпотеку чи в заставу;
- щодо дострокового стягнення всіх сум за кредитним договором;
- щодо стягнення сум з позичальників та з поручителів, в тому числі в разі смерті позичальника;
- пов'язані з виконанням договірних зобов'язань в іноземній валюті;
- оскарження дій (бездіяльності) кредиторів.

Більшість складають справи за позовами банків до позичальників, поручителів про (солідарне) стягнення заборгованості за кредитними договорами.

Спори, що виникають із кредитних правовідносин, належить до справ позовного провадження. Теоретичне визначення поняття «вид провадження» вперше було запропоноване Д. М. Четочом. Автор визначав «вид провадження» як «порядок розгляду передбачених законом і об'єднаних в певні групи цивільних справ в суді першої інстанції, обумовлений матеріально-право-

вою природою справ, які входять до групи, та який що характеризується самостійними засобами та способами захисту прав та інтересів, а також впливаючими з цього особливостями судової процедури» [8, 18].

На думку П. Ф. Єлісейкіна, в основі поділу на види судових проваджень повинні лежати мета процесуальних норм і способи її досягнення. Він визначав «вид провадження» як «процесуальний порядок розгляду окремих категорій справ, в основі якого лежать обумовлені предметом судової діяльності особливі мета та метод виконання завдань із захисту суб'єктивних прав і охоронюваних законом інтересів та який разом з тим підкорений загальним правилам цивільного судочинства» [9, 34]. О. В. Ісаєнкова, А. А. Демичев, Т. В. Соловійова та Н. Н. Ткачова виділяють такі ознаки справ позовного провадження: наявність спору про право; рівність суб'єктів спору; предметом захисту виступає порушене або оспорюване суб'єктивне право або охоронюваний законом інтерес; порушення провадження шляхом подачі в суд позовної заяви; метою є захист порушеного або оспорюваного права передбаченим в законі способом [10, 195–200].

Справи, що виникають із кредитних правовідносин, у своїй основі мають правову вимогу – спір про право, який передається на розгляд суду. У них беруть участь сторони з протилежними інтересами (кредитор, боржник, поручитель та ін.) [11, 433], а процесуальні особливості розгляду справ даної категорії зумовлюються їх матеріально-правовою природою.

В юридичній літературі достатньою мірою розроблені матеріально-правові гарантії прав учасників кредитних відносин і дуже незначною мірою – процесуальні, які практично не були предметом самостійного дослідження. Причому слід констатувати, що зміни в цивільному законодавстві, які відбуваються (наприклад Закон України від 22 вересня 2011 р. № 3795-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання відносин між кредиторами та споживачами фінансових послуг»), виявили значне відставання у реформуванні цивільної юрисдикції, її неспроможність вирішувати правові конфлікти з точки зору як системи судочинства, так і забезпечення реальних можливостей для реалізації постановлених судових актів.

Проблема неоднакового підходу до тлумачення норм як матеріального, так і процесуального права, які підлягають застосуванню під час вирішення спорів, що виникають із кредитних правовідносин, існує вже давно, чим не забезпечується єдність судової практики цієї категорії справ. Зокрема, у судовій практиці виникають процесуальні питання щодо визначення виду судочинства, оскільки сторонами у справі є як юридичні, так і фізичні особи; питання дотримання судами процесуальних строків за умови фактичного зловживання сторонами своїми правами з метою затягування розгляду справи; питання правона-

ступництва у випадку смерті боржника або поручителя за кредитним договором; питання змісту резолютивної частини рішення суду у випадку звернення стягнення на предмет іпотеки/застави; питання, пов'язані з виконанням судових рішень та інші питання, які потребують вивчення з метою уточнення деяких положень ЦПК.

7 жовтня 2010 р. Верховним Судом України було підготовлено узагальнення судової практики розгляду цивільних справ, які виникають з кредитних правовідносин (2009–2010 роки) [12], а пленум Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ прийняв постанову «Про практику застосування судами законодавства при вирішенні спорів, що виникають із кредитних правовідносин» від 30 березня 2012 р. № 5, в якій дав судам роз'яснення з метою забезпечення правильного й однакового застосування судами законодавства, що регулює кредитні правовідносини [13]. Проте навіть на рівні найвищих судових ланок немає єдності правових позицій щодо вирішення окремих процесуальних питань, які виникають під час розгляду справ цієї категорії.

Наведений у цій статті аналіз правової природи кредитних правовідносин та процесуально-правової природи справ, що з них виникають, дав змогу сформулювати такі **висновки**.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. *Штефан А.* Позов – універсальний засіб захисту честі, гідності й репутації. Поняття позову / А. Штефан // Теорія і практика інтелектуальної власності. – 2008. – № 5. – С. 32-39.
2. *Павлишин О. П.* Соціально-економічна природа та функції кредиту у господарській системі регіонального рівня / О. П. Павлишин // Науковий вісник НЛТУ України : зб. наук.-тех. праць. – Львів : НЛТУ України. – 2008. – Вип. 18.9. – 308 с.
3. *Сусіденко В. Т.* Управління кредитною діяльністю комерційних банків: автореф. дис. ... докт. екон. наук / В. Т. Сусіденко. – К., 1998. – 34 с.
4. *Лексис В.* Кредит, банки / В. Лексис – М. : Перспектива, 1994. – 120 с.
5. *Рябко Л. Г.* Правове регулювання кредитних відносин по законодавству України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. / Л. Г. Рябко. – Х., 2002. – 20 с.
6. *Андрущенко Г. І.* Кредитні відносини у структурі фонду життєвих засобів: соціологічний аспект : автореф. дис. ... канд. соціол. наук. / Г. І. Андрущенко. – К., 2009. – 23 с.
7. Микола Християнович Бунге: сучасний дискурс : монографія / за ред. В. Д. Базилевича. – К. : Знання, 2005. – 697 с.
8. *Чечот Д. М.* Проблема защиты субъективных прав и интересов в порядке неисковых производств советского гражданского процесса : автореф. дис. ... докт. юрид. наук / Д. М. Чечот. – Л., 1969.
9. *Елисейкин П. Ф.* Судебное установление фактов, имеющих юридическое значение / П. Ф. Елисейкин. – М. : Юрид. лит., 1972. – 128 с.
10. *Исаенкова О. В.* Иск в гражданском судопроизводстве : [сб.] / О. В. Исаенкова, А. А. Демичев, Т. В. Соловьева, Н. Н. Ткачева ; под ред. О. В. Исаенковой. – М. : Волтерс Клувер, 2009. – 216 с.
11. *Штефан М. Й.* Цивільне процесуальне право України : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / М. Й. Штефан. – К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. – 624 с.
12. Судова практика розгляду цивільних справ, які виникають з кредитних правовідносин (2009 – 2010 роки) : Узагальнення Верховного Суду України від 13 грудня 2010 р. // Вісник Верховного Суду України. – 2010. – № 11.
13. Про практику застосування судами законодавства при вирішенні спорів, що виникають із кредитних правовідносин: Постанова пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 30 березня 2012 р. № 5 // Закон і Бізнес. – 2012. – № 18.

Поливач В. А. Правовая природа дел, которые возникают из кредитных правоотношений, и процессуальные проблемы их рассмотрения

Проанализированы существенные аспекты правовой природы дел, возникающих из кредитных правоотношений, через раскрытие основных концептуальных подходов к пониманию категории «кредитные правоотношения» и процессуальные проблемы, которые возникают во время рассмотрения судами дел данной категории.

Ключевые слова: кредит, кредитные правоотношения, правовая природа, суд

Polyvach Victoria. Legal nature of the cases that arise from credit relationships and procedural issues of their judgment

The essential aspects of legal nature of the cases arising from credit relationships, by opening the main conceptual approaches to the understanding of the «credit relationships» category and procedural issues, that arise during the proceedings of this category of cases, are analyzed.

Key words: loan, credit relationship, the legal nature, court